

УДК 37(091)(477.63) “19”-“20”

DOI: <https://doi.org/10.33216/2220-6310-2019-93-6-54-62>

МІСЦЕ ЦЕРКОВНО-ПАРАФІЯЛЬНИХ ШКІЛ У СИСТЕМІ НАРОДНОЇ ОСВІТИ КАТЕРИНОСЛАВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ (друга половина XIX – початок XX ст.)

О. А. Білецький

ORCID 0000-0002-8978-2218

О. В. Мінаєва

ORCID 0000-0002-5503-1969

Зважаючи на основні труднощі в сучасній освітній галузі, такі як знецінення загальнолюдських і національних ідеалів, втрати авторитета родини, автори статті роблять спробу звернутися до позитивного історико-педагогічного досвіду і звернути увагу на вирішення цих проблем через православну церковну мораль, що посідала достойне місце в народній освіті дореволюційної України. У статті виявлено і обґрунтовано роль церковних початкових шкіл Катеринославщини протягом пореформеного періоду; проаналізовано зміни у нормативно-законодавчих актах, що відображали політику уряду Російської Імперії, а також Святого Синоду за термін 1808–1900 рр.; за допомогою співставлення і обробки документації земських установ та статистичних списків документів освітніх інституцій пореформеного періоду визначено змістовне наповнення навчальних планів і програм церковно-парафіяльних училищ; визначено позицію авторитетних педагогів-демократів пореформеного періоду (К. Ушинського, М. Пирогова, С. Рачинського), які доводили важливість виховання на основі православної моралі; відображено неоднозначність відносин щодо освітньої справи між Катеринославською єпархією і губернськими земськими установами; через аналіз визначено основний вектор соціально-педагогічного цілепокладання, що проявився в поширенні елементарної безкоштовної освіти, що надавали церковнопарафіяльні училища Катеринославської губернії, та створенні морально-духовного підґрунтя, що забезпечувала Православна Віра.

Ключові слова: Катеринославська губернія, народна освіта, Святий Синод, церковно-парафіяльні училища, зміст освіти, православна мораль, земство, єпархія.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок з важливими науковими і практичними завданнями. Швидкий темп і мінливість сучасного життя в умовах серйозних змін економічного, політичного і соціального життя вимагає від суспільства формування нових життєвих компетенцій. Основними з них для сучасного українця є знання, навички, здатність виконувати певні завдання, сформованість стереотипів поведінки та зусилля (як ядро робочої поведінки) і адаптація (Нова українська школа: порадник для вчителя, 2017, с. 13–15). Такий конкретний компетентнісний імператив продиктований, в основному, швидкою інтеграцією Української держави у міжнародний інформаційно-соціальний і економічний простір, а також проблемою конкурентоспроможності.

Протягом останніх десятиліть в країні йде пошук нових шляхів розвитку суспільства. У педагогічній науці висуваються різноманітні варіанти побудови оптимальної моделі виховання і освіти, покликаної вирішити проблеми молодого покоління. Разом із наповненням потоками інформації широкого людського загалу в Україні і прийняття українцями загальноєвропейських цінностей, водночас спостерігається знецінення ідеалів національної культурної традиції, зміна світогляду дітей і молоді у питаннях моралі, громадянських суспільних відносин, а головне – знецінення родини.

Причиною подібного явища є неузгодженість дій освітніх установ, соціальних інститутів і родини. Окрім того, дія соціальних мереж і відсутність елементарної цензури відеохостингів на кшталт YouTube, Vine чи Vimeo та низькосортної рекламної продукції на телебаченні негативно впливає на формування світогляду майбутніх членів українського суспільства.

В таких умовах виникає потреба звернення до позитивного історико-педагогічного досвіду. Тільки за такий спосіб можна об'єктивно оцінити стан сучасної освіти і запобігти багатьом помилкам, керуючись уроками історії.

Великий інтерес сучасних науковців викликає період другої половини XIX – початку XX століття, що характеризувався глобальними зрушеннями і бурхливим розвитком освіти всіх щаблів в Україні. Але найбільшу зацікавленість викликає існування і розвиток традиційних церковно-парафіяльних училищ. У більшості наукових досліджень, присвячених історії розвитку освіти, авторами виділялися такі великі недоліки даного типу училищ, як застаріле догматичне навчання, обмеженість кількості навчальних дисциплін і, нарешті, присутність фізичних покарань учнів у більшості з них. Однак, останнім часом, у

зв'язку зі змінами пріоритетів в освіті і процесів знецінення загальнолюдських і національних цінностей у державі, виникає необхідність об'єктивного аналізу історії розвитку початкової церковної освіти як джерела морально-духовного виховання.

Саме тому процес розвитку і діяльність церковно-парафіяльних училищ на території Катеринославщини впродовж другої половини XIX – початку XX століття привертає увагу з боку багатьох науковців галузі освіти і історії педагогіки. Особливості розвитку народної освіти окресленого регіону викликають зацікавленість дослідників з тієї причини, що на Катеринославщині дуже гостро і ярко відобразилася боротьба за першість у освітній справі саме між традиційними церковними училищами (школами) та новими початковими земськими училищами.

Метою даного дослідження є визначення місця і ролі церковно-парафіяльних початкових шкіл Катеринославщини протягом пореформеного періоду другої половини XIX – початку XX століття.

Аналізу розвитку народної освіти у Катеринославській губернії як частині Харківського і Миколаївського навчальних округів протягом другої половини XIX – початку XX століття **присвятили свої дослідження** такі науковці, як С. Нестерцова, Л. Лихачова, Л. Терських, О. Мармазова, О. Білецький та інші.

Виклад основного матеріалу дослідження. Історично склалося, що розвиток освіти в Україні бере свій початок з Київської Русі і тісно пов'язаний з Християнською Церквою. Отже, церковна школа в Україні вважається традиційною. Зазначимо також, що цей тип шкіл (училищ), особливо початкова її ланка, став майже єдиним джерелом освіти для широкого загалу сільського населення.

Свого офіційного статусу церковні школи набули за табельним уставом 1804 і прирівнювалися до нижчої ланки світських шкіл. Окрім того, всі церковно-парафіяльні училища переводилися під юрисдикцію Міністерства освіти.

Зазначимо, що на території Катеринославської губернії до 1864 року система народної освіти складалася з 29 однокласних церковно-парафіяльних народних училищ, 8 церковних двокласних училищ за положенням 1828 року, де навчання тривало 4–5 років та 13 сільських однокласних шкіл, що належали безпосередньо єпархії.

Між тим, як зазначав Г. Фальборк (1905) у своїх статистичних викладах, «викладачами у них залишалися особи духовного сану для ствердження православної моралі» (с. 112). Незважаючи на переведення з відомства Святого Синоду до Міністерства освіти, всі церковні заклади

початкової освіти залишалися функціонувати при монастирях та церквах і могли також влаштовуватися окремо за кошти сільських громад.

З метою об'єктивного аналізу спробуємо здійснити експрес-аналіз змісту освіти досліджуваних закладів.

Основними навчальними дисциплінами у початкових церковних училищах були: Закон Божий, читання, письмо, арифметика і церковний спів (за бажанням єпархії). Програма навчання Закону Божого складалася з вивчення Псалтиря, Часослову і ознайомлення з основами православної моралі. Курс читання – вивчення абетки, складання слів, вивчення молитов і читання церковних текстів, присвячених життю святих людей. Традиційно велика увага надавалася краснопису. Вивчення арифметики містило у собі засвоєння чотирьох елементарних дій – додавання, віднімання, множення і ділення в межах таблиці множення (Терновський, 1897, с. 84–87).

Зазначимо, у початкових церковних школах передбачався трирічний термін навчання. Звичайно, основна маса народу, що мешкала у сільській місцевості, не могла собі дозволити систематичне відвідування училищ з огляду на постійну зайнятість господарством. Отже, не можна стверджувати, що якість знань, які надавали церковні школи, була на високому рівні. Але подібне явище спостерігалось також в земських і повітових училищах.

Починаючи з 1866 року церковні школи втрачають першість за кількістю шкіл. У першу чергу, це було пов'язано з заснуванням у тому ж році Катеринославського губернського земства і організацією ним мережі земських початкових училищ. Окрім того, за рахунок введення до начальних дисциплін таких предметів, як креслення, або світознавство, земські школи окреслили практичне спрямування освіти, тим самим зацікавивши широке верства сільського населення.

Незважаючи на вочевидь прогресивність земських шкіл, більшість населення все одно віддавало перевагу навчанню у церковних школах. Про це свідчать звіти повітових земств Катеринославщини за період 1874–1895 років. Причиною цього явища була поява у початкових училищах різних відомств (у тому числі і земських) вчителів, які не підтримували ідеї ствердження Православ'я, а іноді виражали відверто нігілістичні ідеї. Отже, функціонування церковно-парафіяльних шкіл підтримувалося не лише Святим Синодом, а й чисельними громадами.

На захист церковних шкіл як основи прищеплення моралі стали також і деякі відомі педагоги-демократи. Серед них були С. О. Рачинський М. І. Пирогов, К. Д. Ушинський. Вони обстоювали думку, що справа

виховання народу повинна в першу чергу відбуватися через введення людини до церкви (Острогурский, 1913, с. 125–127).

Так, за період з 1876 по 1890 рік кількість церковних початкових училищ зростає до 105, у порівнянні з 1828 роком (29 училищ) - втричі (Отчет о положении исследования народного образования в России, производимого Императорским Экономическим обществом в связи с общим положением школьной статистики в России, 1909, с. 89–95). Це пояснюється тим, що уряд усіляко підтримував духовне відомство, а отже і церковнопарафіяльні школи.

В. Острозький, голова Катеринославського губернського земства, вважав, що це явище було пов'язано лише з недостатньою активністю повітових земських установ у галузі освіти. Але, за словами В. А. Килячина (1915), «проблема, насамперед, містилася не у підтримці уряду чи недостатній роботі земських органів самоврядування. За підтримки народних мас церковна школа продовжувала своє існування і мережа церковно-парафіяльних училищ поступово розширювалася» (с. 257).

З початку 90-х років XIX століття починається конфронтація між Катеринославською єпархією і губернським земством. Це було викликано неоднозначним ставленням земських органів самоврядування до таких начальних дисциплін, як Закон Божий та церковний спів. Як вже згадувалося авторами, земська школа була організована за принципами практичності. Отже, земства пропонували зменшувати кількість занять з церковних дисциплін і додавати до розкладу практичні заняття з трудового навчання, садівництва та зачатків ремесел. Таке відношення до релігії стало причиною розриву відносин між земством і Катеринославською єпархією. Голова Катеринославської земської училищної ради С. Калінічев з цього приводу зазначив: «З цього моменту земська школа втратила могутнього союзника, а земство стало ворогом православ'я та церковної моралі» (Зиновьев та Кузьмук, 1916, с. 47–48).

11 листопада 1896 року Катеринославська єпархія офіційно відмовляється від фінансової допомоги губернського і повітових земств. Тим не менш, протягом 1896–1908 рр. на території губернії зусиллями єпархійної училищної ради було створено ще 84 церковно-парафіяльних початкових школи.

На кінець 1908 року на Катеринославщині діяло 324 заклади церковної освіти і проіснували у такому стані до 1918 року (Білецький, 2008, с. 100).

Висновки. Отже, виходячи з результатів аналізу, можна зробити висновок про позитивний внесок церковно-парафіяльних початкових

училищ у розвиток народної освіти Катеринославської губернії впродовж другої половини XIX – початку XX століття. У цей час церковно-парафіяльні школи займають одне з ключових місць у системі народної освіти губернії. Розвиток церковних початкових шкіл відобразив неоднозначне ставлення уряду Російської Імперії. Ці заклади освіти передавалися з одного відомства в інше (Святий Синод, Міністерство освіти, Земство). Це глибоко характеризувало відношення уряду не до самої релігії, а до надання доступної освіти народу. Особливо гостро це відобразилося на території Лівобережної України.

Велику підтримку у розвитку і поширенні церковно-парафіяльних початкових училищ у Катеринославщині надало земство, хоча і переслідувало дещо інші цілі в наданні освіти.

За період свого існування з 1804 по 1917 роки церковні початкові школи не тільки змогли зберегтися як традиційні заклади народної освіти, але і максимально розповсюдитися по всій території губернії. Незважаючи на догматичність і деяку застарілість змісту освіти, церковно-парафіяльні школи всіляко підтримувалися народом. Причиною цього стало виконання їх головного призначення: прищеплення християнської моралі молоді. І це набуває особливого значення для сучасної української спільноти.

Література

1. Анализ деятельности земств Екатеринославской губернии за 1866–1915 гг., составленный по материалам газет «Екатеринославские ведомости», «Народный учитель» и отчетов земских собраний / Сост. А. П. Зиновьев, Е. Н. Кузьмук (обложка отпечатана в типографии губернского земства). Екатеринослав, 1916. 279 с.
2. Білецький О. А. Характеристика розвитку народної освіти на Катеринославщині у другій половині XIX – на початку XX століття. *Проблеми трудової і професійної підготовки*: наук.-метод. зб. Слов'янськ : СДПУ, 2008. Вип. 13. С. 95-101.
3. Нова українська школа : порадник для вчителя / Під заг. ред. Бібік Н. Москва — Киев : ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2017. 206 с.
4. Новые начальные школы. Характеристика учебных программ в училищах по положению 1864 г., 1872 г., 1912 г. – что в них хорошего и плохого / Под ред. проф. В. А. Киячина. Санкт-Петербург : тип. Канцелярии Синода, 1915. 485 с.
5. Острогурский В. Катеринославские педагогические деятели. Екатеринослав : тип. Губернского земства, 1913. 188 с.
6. Отчет о положении исследования народного образования в России, производимого Императорским Экономическим обществом в связи в общим положением школьной статистики в России. Санкт-Петербург : тип. Св. Синода, 1909. 143 с.

7. Терновский С. Заметки о народном образовании. Санкт-Петербург : типография братства Св. Владимира, 1897. 269 с.
8. Фальборк Г. Народное образование в России. Санкт-Петербург : Изд. О. Н. Поповой, 1905. 264 с.

References

1. Zinov'ev, A. P., & Kuz'muk, E. N. (1916). *Analiz deyatel'nosti zemstv Ekaterinoslavskoy gubernii za 1866 – 1915 gg., sostavlenyny po materialam gazet "Ekaterinoslavskie vedomosti", "Narodnyy uchitel'" i otchetov zemskikh sobraniy* (oblozhka otpechatana v tipografii gubernskogo zemstva) [*Analysis of the activities of the Zemstvos of the Yekaterinoslav province for 1866 - 1915, compiled from the newspapers "Ekaterinoslav Vedomosti", "People's Teacher" and reports of Zemstvo assemblies* (the cover is printed in the printing house of the provincial zemstvo)], 279. Ekaterinoslav (rus).
2. Biletskyi, O. A. (2008). Kharakterystyky rozvytku narodnoi osvity na Katerynoslavshchyni u druhii polovyni XIX – na pochatku XX stolittia [Characteristics of the development of national sanctuary in Katerynoslavshchina at the other half of the nineteenth – on the cob of the twentieth table]. *Problemy trudovoi i profesiinoi pidhotovky: nauk.-metod. zb.*, 13, 95-101. Sloviansk: SDPU (ukr).
3. Bibik, N. M. (Ed.). (2017). *Nova ukrainska shkola: poradnik dlya vchytelya* [*New Ukrainian school: adviser for a teacher*]. Kyiv: TOV "Vidavnychiy dim "Pleyady" (ukr).
4. Kilyachin, V. A. (Ed.). (1915). *Novye nachal'nye shkoly. Kharakteristika uchebnykh program v uchilishchakh po polozheniyu 1864 g., 1872 g., 1912 g. – chto v nikh khoroshego i plokhogo* [*New elementary schools. Description of curricula in schools according to the regulations of 1864, 1872, 1912 - what is good and bad in them*], 485. Saint Petersburg: tip. Kantselyarii Sinoda (rus).
5. Ostrogurskiy, V. (1913). *Katerinoslavskie pedagogicheskie devateli* [*Katerinoslavsky pedagogical figures*], 188. Ekaterinoslav: tip. Gubernskogo zemstva (rus).
6. *Otchet o polozhenii issledovaniya narodnogo obrazovaniya v Rossii, proizvodimogo Imperatorskim Ekonomicheskim obshchestvom v svyazi v obshchim polozheniem shkol'noy statistiki v Rossii* [*Report on the study of public education in Russia, carried out by the Imperial Economic Society in connection with the general provision of school statistics in Russia*] (1909). Saint Petersburg: tip. Sv. Sinoda (rus).
7. Ternovskiy, S. (1897). *Zametki o narodnom obrazovanii* [*Notes on public education*], 269. Saint-Peterburg: tip. B. bratstva Sv. Vladimira (rus).
8. Fal'borg, G. (1905). *Narodnoe obrazovanie v Rossii* [*Public education in Russia*]. Saint Petersburg: Publishing House of O. N. Popova (rus).

МЕСТО ЦЕРКОВНО-ПРИХОДСКИХ ШКОЛ В СИСТЕМЕ НАРОДНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ЕКАТЕРИНОСЛАВСКОЙ ГУБЕРНИИ (вторая половина XIX – начало XX ст.)

А. А. Белецкий, О. В. Минаева

Учитывая основные трудности в современной образовательной отрасли, такие как обесценивание общечеловеческих и национальных идеалов, потеря авторитета семьи, авторы статьи делают попытку обратиться к положительному историко-педагогическому опыту и обратить внимание на решение этих проблем через православную церковную мораль, которая занимала достойное место в народном образовании дореволюционной Украины. В статье осуществлен анализ развития церковно-приходских начальных школ Екатеринославской губернии во второй половине XIX – начале XX века; проанализированы изменения в нормативно-законодательных актах, отражавших политику правительства Российской Империи, а также Святого Синода за срок 1808–1900 гг.; с помощью сопоставления и обработки документации земских учреждений и статистических списков документов образовательных институтов пореформенного периода определено содержательное наполнение учебных планов и программ церковно-приходских училищ; определена позиция авторитетных педагогов-демократов пореформенного периода (К. Ушинского, М. Пирогова, С. Рачинского), доказывающих важность воспитания на основе православной морали; отражена неоднозначность отношений в образовательных делах между Екатеринославской епархией и губернскими земскими учреждениями; через анализ определен основной вектор социально-педагогического целеполагания, выразившегося в распространении элементарного бесплатного образования, которое предоставляли церковно-приходские училища Екатеринославской губернии, и созданию морально-духовного основания, которое обеспечивала Православная Вера.

Ключевые слова: *Екатеринославская губерния, народное образование, Святой Синод, церковно-приходские училища, содержание образования, православная мораль, земство, епархия.*

THE PLACE OF PAROCHIAL SCHOOLS IN THE PUBLIC EDUCATION SYSTEM OF THE EKATERINOSLAV PROVINCE (the second half of the XIX – the beginning of the XX century)

O. A. Biletskyi, O. V. Minaeva

Considering the major difficulties in modern education industry, such as the depreciation of the universal and national ideals, the loss of authority of the family, the authors make an attempt to contact the positive historical and pedagogical experience and to pay attention to the solution of these problems via religious morality, which has taken a worthy place in public education in pre-revolutionary Ukraine. The article analyzes the development of parochial primary schools in Ekaterinoslav gubernia in the

second half of the XIX – early XX century; it analyses changes in the regulatory and legislative acts, reflecting policy of the government of the Russian Empire, and the Holy Synod, for the period 1808–1900; with matching and processing of Zemstvo institutions and statistical document lists the educational institutions in the postreform period determined the content of curricula and programs of parish schools; the position of authoritative teachers of the Democrats in the postreform period (K. Ushinskiy, N. Pirogov, S. Rachinskiy), proving the importance of education on the basis of Orthodox ethics; reflected the ambiguity of relations in education between the Ekaterinoslav diocese and provincial agencies; through the analysis determined the main vector of social and pedagogical targetting, expressed in the dissemination of free elementary education was provided by Church schools Ekaterinoslav province, and the creation of a moral and spiritual Foundation that provided the Orthodox Faith.

Keywords: *Ekaterinoslav gubernia, public education, Holy Synod, parochial schools, content of education, Orthodox morality, Zemstvo, diocese.*

Білецький Олексій Анатолійович – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, ДВНЗ «Донбаський держаний педагогічний університет» (м. Слов'янськ, Україна). E-mail: sovestalex@gmail.com

Biletskyi Olexiy Anatoliyovych – Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Pedagogy Department, SHEI "Donbas State Pedagogical University" (Sloviansk, Ukraine). E-mail: sovestalex@gmail.com

Мінаєва Оксана Володимирівна – студентка 4-го курсу факультету фізичного виховання, ДВНЗ «Донбаський держаний педагогічний університет» (м. Слов'янськ, Україна). E-mail: minaeva33.85@ukr.net

Minaeva Oksana Volodymyrivna – 4th year student of the faculty of Physical Education, Department, SHEI "Donbas State Pedagogical University" (Sloviansk, Ukraine). E-mail: minaeva33.85@ukr.net